

Marnix BEYEN, *Een bewoonbare geschiedenis. De omgang met het nationale verleden in België en Nederland, 1938-1947*, KULeuven, Departement Geschiedenis, 1999, promotor: R. de Schryver

---

Kort vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog werd een groot aantal sporen en structuren uit het verleden bedreigd of verwoest. Niet alleen vielen materiële cultuurgoederen ten prooi aan oorlogsvernielingen, ook het voortbestaan van de Europese natiestaten werd fundamenteel in vraag gesteld en traditionele maatschappelijke verbanden werden uit elkaar gerukt. Precies in die context weerklonk de roep naar een 're-traditionalisering' van de maatschappij bijzonder luid. Terwijl het verleden dreigde te verdwijnen was er op cultureel vlak en in het politieke discours sprake van een 'retour au passé'.

In dit proefschrift wordt nagegaan hoe dit alomtegenwoordige verleden werd georganiseerd door groepen die (een min of meer officieel erkend) gezag over het verleden konden uitoefenen. Daarbij ging ik ervan uit dat dit gezag van tweeërlei aard kan zijn: enerzijds politiek, anderzijds wetenschappelijk. Daarom wordt achtereenvolgens de 'officiële' en de 'gespecialiseerde' omgang met het nationale verleden onderzocht.

In het eerste – en langste – deel wordt de aandacht dus gericht op de pogingen van de politieke gezagsdragers om controle te verwerven over het nationale verleden door enerzijds het uitdragen van een 'officiële' geschiedvisie en anderzijds het voeren van een op het verleden gerichte cultuurpolitiek – of nog, van een geschiedenispolitiek. Onder die brede noemer valt een ruim gamma van bestuursdaden, gaande van archiefpolitiek en monumentenzorg, over de beïnvloeding van de historische wetenschappen en het geschiedenisonderwijs tot de organisatie van historische tentoonstellingen en herdenkingen.

Vóór de Duitse legers op 10 mei 1940 België en Nederland bezetten, werden in beide, democratisch geregeerde landen initiatieven genomen door de over-

heid om het historisch fundament van de natie te verstevigen. De achtergrond en het karakter van het nationaal-historisch enthousiasme waren in beide landen echter sterk verschillend. In België werd het direct aangezwengeld door de oorlogsdreiging en door de Onafhankelijkheidspolitiek die in 1936 door de regering was uitgeroepen. In die Onafhankelijkheidspolitiek werd een vervulling gezien van de vredebrengende rol die België sinds eeuwen door de geschiedenis heette te zijn toegewezen. Dit enthousiasme rond de Onafhankelijkheidspolitiek werd door de regering aangegrepen om het Belgische nationalisme, dat tijdens het interbellum was ondermijnd door de nieuwe, communautaire nationalismen, een tweede adem te bezorgen.

In Nederland lag de zaak helemaal anders. De oorlogsdreiging werd minder direct aanvoeld, de neutraliteit werd eerder als een evidentie dan als een duur te verdedigen goed beschouwd, en het algemene natiegevoel was sinds het laatste decennium van de negentiende eeuw structureel in opgang, zodat het nauwelijks nog een artificiële aanwakking behoefde. De officiële omgang met het verleden leek er in dat land dan ook vooral op gericht om de historische verhalen van de verschillende levensbeschouwelijke groepen – en met name de katholieken – een duurzame plaats te verzekeren in het overkoepelende, nationale verhaal.

Dit verschil in vitaliteit tussen het Nederlandse en Belgische nationalisme verklaart ten dele de radicaal verschillende invalshoek van waaruit de Duitse bezetters hun geschiedenispolitiek ondernamen. In het als homogeen Germaans beschouwde Nederland hoopten zij de traditionele nationale geschiedvisie, mét haar Gouden Eeuw, met haar grote zeehelden, ja zelfs met haar Nederlandse Opstand, te integreren in een Groot-Germaans discours. In het ‘raciaal onzuivere’ België daarentegen steunden de bezetters aanvankelijk de centrifugale, voornamelijk Vlaamse krachten tégen het traditionele historische vertoog van de Belgische staat. Al gauw bleek echter dat deze keuze in geen van beide landen het gewenste effect had. Eerder dan een tussenstap naar een Groot-Germaanse identificatie bleek de Nederlandse nationale geschiedenis een belangrijk element van verzet tegen de Duitse bezetters in zich te dragen. Zelfs overtuigde nationaal-socialisten weigerden afstand te doen van de nationale autonomie waarvoor zij in dat verleden bewijzen vonden. In België bleek de bezetter met zijn aanvankelijke steun aan het Vlaamse onafhankelijkheidsstreven een doos van Pandora te hebben geopend waaruit ongewenste, want oncontroleerbare, Groot-Nederlandse en irredentistische verzuchtingen te voorschijn kwamen.

Beide bezettingsbesturen waren dan ook verplicht hun strategie bij te stellen, maar deden dat op zeer verschillende manieren. Terwijl het bezettingsbestuur in Den Haag de plichtplegingen aan het Nederlands nationale gevoel liet vallen ten voordele van een onomwonden Groot-Germaans discours, ging zijn tegenhanger in Brussel integendeel steeds meer motieven assimileren uit het traditionele Belgische vertoog. Dit verschil was gedeeltelijk te verklaren

vanuit het feit dat in Nederland een burgerlijk bestuur was gevestigd dat de nazificatie op korte termijn nastreefde, terwijl België een militair bestuur kende dat in eerste instantie de rust diende te bewaren in een strategisch en economisch belangrijk gebied. Maar misschien nog belangrijker dan dit institutionele verschil was het feit dat de Duitse cultuurpolitieke kaders in België grotendeels werden bemand door intellectuelen die een zekere vertrouwdheid met de Belgische situatie én met het Belgische verleden bezaten (waarbij de mediëvist Franz Petri dé spilfiguur was). De cultuurpolitiek in Nederland werd daarentegen hoofdzakelijk gevoerd door nazi-gezinde ambtenaren die Nederland met nauwelijks meer dan tulpenbollen associeerden.

Na de Bevrijding werden mét de democratische regimes ook de officiële geschiedverhalen in België en Nederland hersteld. Maar de pogingen die door bewindsvoerders in beide landen werden ondernomen om de gestegen interesse in het verleden door middel van een romantisch aandoende cultuur- en onderwijspolitiek te kanaliseren in een vernieuwde nationale bezieling, hadden een weinig duurzaam resultaat. De redenen daarvoor waren voor een deel dezelfde in beide landen: de oorlogsdreiging – en daarmee de nood aan nationale zelfbevestiging – was verdwenen, en de inspanningen voor een snel economisch herstel lieten weinig ruimte voor een romantisch enthousiasme. Gedeeltelijk echter was het snelle wegwijnen van het zich aan de geschiedenis voedende patriottische vuur ook terug te voeren op de lange-termijn-evoluties van het nationale besef in beide landen. Al snel na de Bevrijding werd opnieuw duidelijk dat België een diepgaand gefragmenteerd land was, waarin een patriottische retoriek weinig functioneel kon zijn. In Nederland was het nationale bewustzijn daarentegen zo stabiel en evident dat het geen steun van overheidswege behoefde.

In deel twee wordt nagegaan hoe het verleden werd georganiseerd door gespecialiseerde, met wetenschappelijk gezag beklede geschiedbeoefenaren, meer bepaald door de (Rijks)archivarissen en door de academische historici. Specifiek wordt bestudeerd hoe deze ‘wetenschappelijke gemeenschappen’ een beroepsidentiteit structureerden rond gehelen van al dan niet geëxpliciteerde normen voor de omgang met het verleden. Hoewel deze beroepsidentiteiten opmerkelijke nationale varianten vertoonden, ontwikkelden zij zich relatief onafhankelijk van het politieke niveau, zodat ook de invloed van oorlog en bezetting veeleer gering bleef. Belangrijker was de continuïteit van traditionele modellen, die vaak werden geassocieerd met de naam van een founding father. Op het vlak van het archiefwezen onderscheidde zich een Nederlandse, sterk technocratische traditie van een Belgisch archivalistisch credo dat zich veeleer ten dienste stelde van een wetenschappelijk én patriottisch ideaal. Op het niveau van de academische historiografie was in beide landen een liberaal-nationalistisch historisme dominant. Tegenover de Nederlandse, zich op Robert Fruin beroepende, relatief ‘gesloten’ variant van dit paradigma stond in België een aan Henri Pirenne refererend ideaal dat in vele opzichten

ruimer was omschreven. Het fruiniaanse model onderging tijdens de onderzochte periode een voorzichtige verruiming, die gedeeltelijk door een vrij grootschalige generatiewisseling was aangedreven. Het pirennistische paradigma daarentegen leek nauwelijks een methodologische of thematische correctie te behoeven, maar ondervond wel de gevolgen van de wijzigende nationale kaders. Het Belgisch-patriottisme dat een evident onderdeel had uitgemaakt van Pirennes geschiedvisie, werd bij de volgende generatie ingeruild voor een gelaagde nationale identificatie, waarbij Vlaamse of Waalse, Belgische, Groot-Nederlandse en Algemeen-Nederlandse invalshoeken op verschillende manieren werden gecombineerd.

Uit dit proefschrift blijkt dus dat zelfs tijdens de bezettingsperiode de wetenschappelijke omgang met het verleden relatief onberoerd bleef door de politieke beïnvloedingspogingen. Op één punt echter lieten de officiële en de gespecialiseerde omgang met het verleden een zeer gelijkaardige evolutie zien. Zowel van overheidswege als in kringen van historici werd tijdens de onderzochte periode veelvuldig de wens geuit dat het verleden weer een levende kracht zou worden in het heden. Maar deze oproep bleek tegen de stroom in te roeien, aangezien zich een meer structurele beweging in de andere richting voordeed. Vooral na de bezetting bleek dat het staatsbestuur onherroepelijk een proces van verzakelijking doormaakte en in de historiografie de specialisering zich onverminderd doorzette – twee evoluties die de afstand tussen verleden en heden nog schenen te vergroten. Veeleer dan een duurzame revitalisering had de oorlog dan ook een stuip trekking van het verleden teweeg gebracht.

M. Beyen